

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра педагогіки

Панасюк Михайло Михайлович

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

Спеціальність: 011 Освітні, педагогічні науки

Галузь знань: 01 Освіта/Педагогіка

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ О. І. Огієнко

доктор педагогічних наук, професор,

професор кафедри педагогіки

«___» _____ 2021 року

Виконавець

_____ М.М. Панасюк

«___» _____ 2021 року

Суми 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	8
1.1. Розвиток закладів позашкільної освіти позашкільної освіти в контексті сучасних освітніх тенденцій	8
1.2. Нормативне забезпечення виховної роботи в закладах позашкільної освіти	15
Висновки до розділу 1.....	22
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТОВО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ.....	24
2.1. Змістово-процесуальні засади виховної роботи в закладах позашкільної освіти	24
2.2. Методичні засади виховної роботи в закладах позашкільної освіти.....	37
2.3. Характеристика моделі реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти	44
Висновки до розділу 2.....	52
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК	ВИКОРИСТАНИХ
ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми. Освіта України розвивається в контексті світових тенденцій. На сучасному етапі створюються нові орієнтири в системі освіти, зумовлені соціально-політичними, економічними та соціокультурними змінами на національному та світовому рівнях й відповідним розумінням пріоритетних завдань сучасної освіти, що складаються у галузі науково-педагогічних знань. Це визначає зміни всіх освітніх сфер, зокрема позашкільної освіти України. Виховання дітей і молоді є нагальною проблемою, від розв'язання якої залежить майбутнє України. Для сучасної педагогічної науки є пріоритетним питання, як можна підвищити ефективність навчально-виховного процесу, оптимізувати процеси виховання свідомої особистості, формування її системи цінностей, готовності до самореалізації в суспільстві. Значну роль у вихованні та розвитку індивіда відіграють заклади позашкільної освіти, які охоплюють вільний час дітей та молоді. Заклади позашкільної освіти засновані на добровільних засадах, особистісно орієнтованому підході до інтересів кожного вихованця та є поліваріативними. Позашкільна освіта є найбільш мобільною ланкою освіти держави, що відповідає її інтересам та соціальному замовленню, і, крім того, забезпечує задоволення потреб особистості у соціальній та творчій реалізації. Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти України, що визначено Конституцією України, законами України «Про освіту», «Про позашкільну освіту». Заклади позашкільної освіти виконують важливі соціальні функції щодо освіти і виховання культурної особистості та свідомого громадянина. Виховні можливості позашкільної освіти є значними,

що обумовлено специфічними особливостями цієї ланки освіти та підтверджено результатами наукових досліджень у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових і методичних джерел з питань позашкільної освіти, діяльності позашкільних навчальних закладів засвідчує наявність широкого спектра досліджень її різних аспектів. Теоретичні основи позашкільної освіти закладені в педагогічних працях В. Вахтерова, Г. Ващенко, А. Макаренка, Є. Мединського, Н. Крупської, І. Огієнка, М. Пирогова, С. Русової, С. Сірополка, В. Сухомлинського, В. Чарнолуського, С. Шацького та ін. Різні аспекти організації виховної роботи в закладах позашкільної освіти стали предметом наукових пошуків таких вітчизняних дослідників, як О. Биковська (Биковська, 2009), В. Вербицький (Вербицький, 2008), Е. Єрмоєнко (Єрмоєнко, 2020), О. Мамешина (Мамешина, 2004), О. Мелент'єв (Мелент'єв, 2013), Г. Пустовіт (Пустовіт, 2013), Т. Сорока й Б. Струганець (2016) та інших. Серед зарубіжних дослідників проблемам позашкільного виховання присвятили свої наукові дослідження Ф. Кесер, Г. Акар, А. Їлдірім (Keser, Akar, Yildirim, 2011), М. Ясунага (Yasunaga, 2014), Дж. Сефтон-Грін (Sefton-Green, 2006), Т. Грін, М. Гуден (Green, Gooden, 2014), Т.Тал (Tal, 2012) та інші.

Як слушно зауважують дослідники, тенденції розвитку світового освітнього процесу впливають на проблеми та розвиток виховного потенціалу. Важливе значення в цьому процесі відіграють заклади позашкільної освіти. Актуальність дослідження проблеми реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти посилюється загостренням низки суперечностей, між:

- запитом суспільства щодо якісних закладів позашкільної освіти та недосконалістю наукового підґрунтя для реалізації виховного потенціалу;

- підвищенням уваги до якості виховної роботи в закладах позашкільної освіти й недостатньою розробленістю її змістово-процесуальних та організаційних засад;
- сучасними вимогами до оновлення змісту й організації виховної роботи в закладах позашкільної освіти та браком пропозицій щодо обґрунтованих інновацій у означеній сфері.

Отже, актуальність проблеми дослідження, її недостатня розробленість і необхідність розв'язання означених суперечностей дозволили обрати тему магістерської роботи: **«Організаційні засади реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти».**

Мета дослідження – з'ясувати теоретичні, змістово-процесуальні та методичні засади реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти.

Завдання дослідження:

- 1) з'ясувати сутність закладів позашкільної освіти й виховний потенціал закладів позашкільної освіти;
- 2) висвітлити нормативне забезпечення виховної роботи в закладах позашкільної освіти;
- 3) окреслити змістово-процесуальні та методичні засади виховної роботи в закладах позашкільної освіти;
- 4) розробити і схарактеризувати модель реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти.

Об'єкт дослідження – виховна робота в закладах позашкільної освіти.

Предмет дослідження – теоретичні, змістово-процесуальні та методичні засади реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти.

Для досягнення означеної мети й вирішення поставлених завдань було використано такі **методи дослідження**: теоретичні: аналіз, порівняння, систематизація наукового доробку вчених щодо різних аспектів досліджуваної проблеми, аналіз наукової психолого-педагогічної літератури

– для з'ясування стану розроблення проблеми; метод термінологічного аналізу – для здійснення характеристики поняттєво-термінологічного апарату дослідження; структурно-логічний метод дав змогу окреслити виховний потенціал закладів позашкільної освіти, нормативне забезпечення, змістово-процесуальні й методичні засади виховної роботи в закладах позашкільної освіти; емпіричні: бесіди, інтерв'ю, спостереження з метою уточнення та верифікації отриманих даних; метод моделювання – для розроблення реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти.

Елементи наукової новизни одержаних результатів полягають у цілісному аналізі теоретичних, змістово-процесуальних та організаційних засад реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти; уточненні сутності поняття «позашкільна освіта» у науково-педагогічній літературі; окресленні виховного потенціалу закладів позашкільної освіти; висвітленні нормативного забезпечення, розробленні й науковому обґрунтуванні моделі реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що теоретичні положення та модель реалізації виховного потенціалу в закладах позашкільної освіти можуть бути використані у процесі викладання психолого-педагогічних дисциплін, написання посібників та методичних рекомендацій; викладачами у практичній діяльності; магістрантами під час написання кваліфікаційних робіт.

Структура та обсяг магістерської роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (47 найменувань). Робота містить 3 таблиці і 1 рисунок. Основний зміст магістерської роботи викладено на 58 сторінках. Загальний обсяг роботи – 62 сторінки.

Апробація результатів та публікації. Результати дослідження доповідались на таких міжнародних науково-практичних конференціях: «Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та

національний виміри змін» (Суми, 2021, 20-21 квітня), «Європейський університет: імідж, мобільність та соціальні перспективи» (Суми, 2021, 19-20 травня), «Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи» (Суми, 2021, 16-17 листопада) та висвітлено в таких публікаціях автора:

1. Панасюк, М. (2021). Форми та методи виховної роботи в закладах позашкільної освіти: реалізація компетентнісного підходу. *Освіта для XXI століття: виклики, проблеми, перспективи: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (Суми, 16-17 листопада 2021 р.)*. Суми: Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка.

2. Панасюк, М. (2021). Сучасний стан позашкільної освіти в Україні. *Наукові пошуки: зб. наук. пр. молодих учених, Вип. 19*, 16-19.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

1.1. Розвиток закладів позашкільної освіти позашкільної освіти в контексті сучасних освітніх тенденцій

Прийняття Закону України «Про позашкільну освіту» (2000 р.) дозволило позашкільній освіті вийти на новий етап більш якісного розвитку. Для здобуття позашкільної освіти існують спеціалізовані позашкільні заклади освіти. Основним суб'єктом навчання та виховання у закладі позашкільної освіти є фізична особа. Навчально-виховний процес у закладі позашкільної освіти зорієнтований на бажання дитини, її здібності, схильності, психофізичні особливості, стан здоров'я. Політика закладів позашкільної освіти – робота без примусу, враховуючи свободу вибору дитини, що робить гурткову роботу цікавою для дітей різного віку (Вербицький, 2008).

Наразі система позашкільної освіти України ґрунтується на традиціях навчання й виховання особистості, досвіді багатьох поколінь, цінностях, які є провідними у соціумі, ідеях, переконаннях, стандартах і впроваджується у вільний від навчання час у позашкільних закладах освіти, у центрах й об'єднаннях для дітей та молоді. Саме ці особливості розвитку позашкільного освітньо-виховного середовища найповніше забезпечують ефективне протікання процесу для розвитку талантів дитини у сферах тієї діяльності, на яку спрямована робота певного гуртка. Відтак, пріоритетними завданнями цієї унікальної освітньо-виховної галузі є не стільки навчання, хоча це одна з важливих її цілей, скільки виховання молодої особистості насамперед як громадянина, розвиток її талантів, творчих здібностей, формування духовного світу, практичних навичок соціально значущої,

морально орієнтованої й відповідальної діяльності в суспільстві (Пустовіт, 2013).

Переходячи до розгляду наукових розвідок, присвячених закладам позашкільної освіти, зауважимо, що структура діяльності позашкільних закладів освіти вимагає відповідності пріоритетним напрямам роботи, які узгоджені Українським державним центром, а саме:

- пластовий, скаутський;
- художньо-естетичний;
- мистецький;
- туристсько-краєзнавчий;
- дослідницько-експериментальний;
- еколого-натуралістичний;
- науково-технічний;
- фізкультурно-спортивний;
- військово-патріотичний;
- бібліотечно-бібліографічний;
- соціально-реабілітаційний;
- оздоровчий;
- гуманітарний.

Будовою позашкільної освіти є:

- позашкільні заклади освіти;
- центри позашкільної освіти довільного підпорядкування;
- гуртки;
- секції;
- клуби;
- навчальні заклади культурного, спотривного, реабілітаційного спрямування;
- фонди та асоціації, пов'язані з позашкільною освітою (Про позашкільну освіту, 2000).

Варто зауважити, що позашкільна освіта в Україні має глибокі коріння та традиції. Аналізуючи передумови історичного та соціально-політичного характеру, можна стверджувати, що уявлення про цей феномен формувалося паралельно з розвитком держави в економічному й культурному напрямі. Видатні педагогічні діячі С. Русова, Х. Алчевська, І. Огієнко, Б. Грінченко, Г. Ващенко надали та обґрунтували перші прояви позашкільної діяльності, які намагалися приділити значну увагу насамперед розвитку особистості.

Розвиток позашкільної освіти України відбувався протягом тривалого періоду, характеризувався поступовою зміною окремих гуртків і секцій до цілісної системи позашкільної освіти. Сучасна українська система позашкільної освіти є результатом історичного здобутку та певних етапів розвитку, що тісно пов'язані із значущими подіями в державі.

У часи відродження незалежності України позашкільна освіта в державі стала невід'ємною частиною освіти. Вона базується на принципах гуманізації, демократизації, поєднанні цінностей, на яких відбувається виховання людини в сім'ї, науковому підході до викладання та систематичності гурткової роботи, безперервності, з інтеграцією між різними напрямками позашкільної роботи, багатоваріантності, доступності, самостійності, гармонічного поєднання родинного виховання та суспільних обов'язків, практичного спрямування (Войчук, 2005).

Порівнюючи наповненість та матеріали позашкільної освіти у з базовою освітою, можна побачити різні засади, на яких ґрунтується кожна ланка. Це власні потреби дітей та їх батьків. Ці потреби знаходяться у постійному розвитку, що зумовлює безперервну динамічність позашкільної освіти та її різноманітність. Особливість позашкільного навчально-виховного процесу полягає у пошуку педагогічних технологій та методів, які можуть допомогти дітям зорієнтуватися і реалізуватися у соціокультурному середовищі (Березівська, 2008).

Підґрунтям позашкільної освіти є особистісні мотиви та інтереси дитини у тій чи іншій діяльності. На думку В. Коваленко головною метою

позашкільної освіти є розвиток мотивації індивіда до пізнання творчості, створення умов для різнобічного розвитку дітей і молоді у вільний час, а також задоволення освітніх потреб за допомогою введення діяльності наукового, дослідницького, технічного, мистецького, екологічного, туристичного, спортивного напрямку (Коваленко, 1998).

За визначенням Г. Балла головна мета діяльності позашкільної освіти – це допомога у вихованні творчих здібностей дитини, підлітка, молодої людини. Вчений запевняє, що позашкільна освіта має на меті:

- сприяти творчій скерованості дитини, знаходження нею тих творчих, гуманістичних потреб та цілей, які стануть визначальними у її подальшому житті;
- розвивати творчий потенціал, а саме: цілеспрямованість, вміння продукувати ідеї, критично мислити, діяти самостійно, бути вимогливим та наполегливим, уміти організовувати певну діяльність, любов до праці тощо;
- реалізовувати творчу самосвідомість, уміти бути організованим та регулювати власний настрій та керувати емоційним станом в екстремальних ситуаціях;
- розвивати інтелект, вміння мислити логічно, але й творчо, уміти фантазувати та реалізовувати власні фантазії;
- систематично здобувати нові знання в обраному напрямі гурткової діяльності, вміння експериментувати, досліджувати, постійно намагатися покращити світ навколо;
- вчити дитину бути чутливою, емоційною, пластичною та відповідного до них доцільного індивідуального стилю діяльності й поведінки;
- виховувати у особистості здатності до креативного спілкування з науковцями різних галузей, з однолітками, вмінню вести бесіду, висловлювати власну думку (Балл, 1997).

Поняття «виховний потенціал» є сукупністю понять «виховний» і «потенціал». Походження слова потенціал визначається від латинського *potentia* – сила – внутрішні запаси, які можливо використовувати для виконання певних задач або задля досягнення поставленої мети. Але дефініція слова «виховний» потребує роз'яснення.

Категорія «виховання» визначається як ключова категорія педагогічної науки. Хоча проблема виховання була неодноразово предметом досліджень науковців в різних аспектах, поняття не є остаточно визначеним. Зміст виховання трактується по різному в залежності від того, під яким кутом та у розрізі якого підходу його розглядають.

Виховання неабияк впливає на розвиток дитини, її характеру, формує світогляд особистості, запускає процеси соціального становлення. Виховання суттєво впливає на становлення людини, але його вплив не безмежний. По-перше, виховання підпорядковане якості рівня розвитку суспільства, суспільним відносинам, перспективам матеріального і духовного плану. По-друге, – від вікових, психологічних та індивідуальних рис дитини (Бобошко, 2018).

Отже, в тлумаченні змісту поняття «виховання» сучасна психолого-педагогічна наука окреслює певні теоретичні положення, що є ядром розуміння її сенсу. Б. Ліхачов зазначав, що виховання є частиною реєстру універсалій, які містить будь-яка соціальна система, і воно визначає її будову і розвиток. В. Сухомлинський вважав, що головним принципом виховання є важливість прийняття до уваги вікові особливості учнів. І. Бех зауважував, що виховання є ключовим фактором зростання особистості у процесі онтогенезу. Таким чином, аналізуючи різні визначення, можна додати, що виховання є складною і багатогранною динамічною активністю, яка містить у собі філософський, соціальний, педагогічний, психологічний, культурологічний аспекти. Виховання різних країн, національностей та історичних етапів виразно відображає стан і запити суспільства, різних

прошарків населення щодо мети, змісту та підходів підготовки дітей і молоді до майбутнього життя (Литовченко, 2012).

Виховний потенціал позашкільного закладу освіти формується завдяки низці умов і факторів, що розкривають педагогічний зміст та усі його можливості. Існує варіативний характер підходів до дефініції складових у змісті категорії «виховний потенціал позашкільного закладу освіти». На думку Вербицького В., Литовченко О., Ковбасенко Л. компонентами виховного потенціалу позашкільного закладу освіти є:

- діти, батьки, адміністративна ланка закладу;
- виховне середовище закладу освіти, а саме духовна, матеріальна та активна участь у формуванні життєвого досвіду вихованців;
- домінанти, які є базою навчально-виховного процесу;
- сутність форми та методи реалізації навчально-виховного процесу;
- взаємозв'язки з іншими соціальними закладами (Литовченко, 2012).

Декларація про державний суверенітет України (1990 рік) дала змогу освітянам країни самостійно вирішувати питання, пов'язані із вихованням і навчанням дітей та підлітків, одночасно підштовхнула до підвищення відповідальності за дітей, спонукала до пошуку інших форм організації дозвілля дітей та підлітків в позашкільних закладах, національно-культурного відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій. Введення позашкільної освіти до складової системи освіти України, прописане право кожного на здобуття позашкільної освіти сприяло прийняття Закону України «Про освіту» (1991), введеного в дію Постановою Верховної Ради від 04.07.1991 р. (Відомості Верховної Ради, 1991).

Згідно Конституції України 1991 року позашкільна освіта та виховання вважалися частиною освітньої системи і були спрямовані на розвиток здібностей, талантів дітей та студентської молоді, задоволення їх інтересів і

потреб у професійному визначенні. Участь у позашкільній освіті та вихованні особистості мали здійснювати сім'я, навчальні заклади різних типів, трудові колективи, громадські організації. Підґрунтям цього мають стати принципи добровільності вибору типів закладів та видів гурткової діяльності. Держава мала забезпечувати умови для отримання індивідами позашкільної освіти. До позашкільних закладів освіти було включено:

- палаци;
- будинки;
- центри;
- станції дитячої, юнацької творчості,
- учнівські та студентські клуби;
- дитячо-юнацькі спортивні школи;
- школи мистецтв;
- студії;
- початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади;
- бібліотеки;
- оздоровчі та інші заклади (Про освіту, 2017).

Наразі позашкільна освіта є невіддільним складником безперервної освіти та соціальним інститутом виховання моральної, культурної особистості, свідомого громадянина.

Згідно ст. 14 Конституції України 2018 року метою позашкільної освіти є розвиток освітніх, наукових культурних, спортивних, фізичних, технічних та творчих здібностей дітей та молоді, здобуття ними початкових фахових компетентностей, необхідних для подальшої професійної діяльності. Здобуття позашкільної освіти може відбуватися паралельно з навчанням в іншому закладі освіти (дошкільному, середньому, професійно-технічному закладі передвищої освіти). Знання та навички, здобуті за програмами позашкільної освіти, можуть бути визнані на відповідному рівні освіти. Здобуття позашкільної освіти може відбуватися у позашкільних закладах

різних типів, форм власності та підпорядкування, іншими закладами освіти, сім'єю, громадськими об'єднаннями, підприємствами, установами, організаціями та іншими юридичними і фізичними особами. Позашкільна освіта може фінансуватися за кошти засновника, державного або місцевих бюджетів або батьків. Органи місцевого самоврядування мають працювати над тим, щоб зробити позашкільну освіту доступною відповідно до освітніх, культурних, духовних потреб громадськості.

Отже, на підставі аналізу матеріалу виявлено, що соціокультурні умови розвитку держави актуалізують проблему виховання особистості. Позашкільна освіта є найбільш мобільним підрозділом освітньої системи України, що відповідає інтересам держави, соціальному замовленню та задовольняє запити громадян щодо соціальної та творчої самореалізації.

1.2. Нормативне забезпечення виховної роботи в закладах позашкільної освіти

Ефективна організація дозвілля зростаючого покоління в системі позашкільної освіти потребує належного нормативно-правового, організаційного, кадрового, науково-методичного, фінансового і матеріально-технічного забезпечення. Сучасне визначення нормативно-правового забезпечення позашкільної освіти має на увазі низку організаційних заходів, яка передбачає наявність необхідних документів, що визначають розвиток законодавчих засад діяльності ланки позашкільної освіти та закладів позашкільної освіти. Структура системи позашкільної освіти, що забезпечує її активний розвиток й здатність до виконання певних функцій, складає організаційне забезпечення системи позашкільної освіти (Позашкільна освіта в Україні, 2008).

Сьогодні в розвитку освіти нашої держави пріоритетним напрямком є реконструкція системи неперервної педагогічної освіти, необхідність якої є

вимогою сучасного суспільства, яке потребує розвитку професійної мобільності, нових компетентностей та якостей особистості.

Становлення України як незалежної держави у 1991 році й основні зміни в галузі освіти дали поштовх розвитку розгалуженої системи позашкільної освіти, трансформації навчально-виховного процесу, збільшенню напрямів гурткової роботи. Аналіз нормативної бази дав змогу виявити, що сучасна сфера позашкільної освіти України керується низкою наступних документів: Конституція України (1996), Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про позашкільну освіту» (2000), Закон України «Про загальну середню освіту» (2020), Закон України «Про охорону дитинства» (2001), Національна доктрина розвитку освіти (2002), Положення про позашкільний навчальний заклад (2001), Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Національна доктрина розвитку освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (2018).

В Україні прав кожного громадянина на здобуття позашкільної освіти прописано в головному документі країни – Конституції України. Зокрема у ст. 53 Конституції України зазначено, що держава забезпечує розвиток і доступність позашкільної освіти, а ст. 54 гарантує право громадян на свободу художньої, наукової і технічної творчості та захист інтелектуальної власності.

Після отримання незалежності України новий Закон «Про освіту» (1991) став нормативною основою для перетворення позашкільної освіти. Так, у статті 29 позашкільна освіта визначається як один з освітніх рівнів. Статті 38 та 39 окреслюють базові принципи здійснення позашкільної освіти та принципи роботи закладів позашкільної освіти.

Прект та прийняття Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття» 1993 року) теж сприяла розвитку позашкільної освіти. Ця програма наголошувала на важливості переходу освітньої системи України на рівень розвинутих країн світу. Модернізація позашкільного навчання і

виховання згідно Державної національної програми «Освіта» мала відбуватися шляхом:

- оновлення організації та змісту позашкільної роботи з дітьми й молоддю;
- удосконалення системи закладів позашкільної освіти незалежно від форм власності;
- залучення висококваліфікованих фахівців та народних ремісників до навчально-виховної роботи в закладах позашкільної освіти;
- проєктування та формування системи підготовки та підвищення кваліфікації працівників, що є в складі позашкільних закладів освіти (Державна національна програма «Освіта», 1993).

Особливе значення мали розробка і прийняття нових документів Положення про позашкільний навчальний заклад (1994) і Концепції позашкільної освіти (1996). Ці нормативні документи визначали загальні положення позашкільних закладів освіти, організацію діяльності позашкільного закладу освіти, фінансові питання, основні напрями і зміст позашкільної освіти та виховання.

Наступний важливий етап в розвитку позашкільної освіти України починається у 2000 р. після прийняття Закону «Про позашкільну освіту» (2000), який окреслив правові, соціально-економічні, організаційні, освітні та виховні засади позашкільної освіти. Завданнями цього Закону стали:

- забезпечення прав громадян на отримання позашкільної освіти;
- визначення ключових засад політики країни щодо позашкільної освіти;
- формування нормативно-правової бази для функціонування позашкільної освіти;
- затвердження правових засад розвитку установ позашкільної освіти;
- визначення головних напрямів, контенту та прийомів освітнього процесу в закладах позашкільної освіти;

- окреслення прав та обов'язків учасників освітнього процесу, встановлення відповідальності за порушення законодавства щодо позашкільної освіти;
- залучення на добровільних засадах до благодійної участі юридичних і фізичних осіб задля розвитку позашкільної освіти;
- впорядкування зв'язків між органами державної влади і установами та організаціями, які окреслюють сутність позашкільної освіти;
- формування умов для соціального захисту педагогічного складу, вихованців, учнів і слухачів закладів позашкільної освіти (Про позашкільну освіту, 2000).

У 2001 році Кабінетом міністрів України було затверджено Положення про позашкільний навчальний заклад. В ньому було окреслено завдання та напрямлення позашкільних закладів освіти. В цьому Положенні визначено, що у позашкільному закладі освіти відбувається навчання і виховання людини у час, вільний від основної навчальної діяльності; позашкільні заклади освіти проводять навчально-виховну, інформаційно-методичну, організаційно-масову, навчально-тренувальну та спортивну роботу. Також в цьому Положенні є перелік типів позашкільних закладів освіти:

- спортивні школи;
- клуби;
- мала академія мистецтв (народних ремесел);
- мала академія наук;
- оздоровчі дитячо-юнацькі табори (містечка, комплекси): оздоровчі, заміські, профільні, праці та відпочинку, санаторного типу, з денним перебуванням; туристичні бази;
- початкові спеціалізовані мистецькі навчальні заклади (школи естетичного виховання: музичні, художні, хореографічні, театральні, хорові, мистецтв та інші);

- заклади для розвитку художньої творчості дітей, юнацтва та молоді, художньо-естетичної творчості учнівської молоді, дитячої та юнацької творчості, естетичного виховання;
- центри еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді, станція юних натуралістів.
- клуби науково-технічної творчості учнівської молоді, станція юних техніків;
- центр, будинок, клуб, бюро туризму, краєзнавства, спорту та екскурсій учнівської молоді, туристсько-краєзнавчої творчості учнівської молоді, станція юних туристів;
- центри військово-патріотичного та інших напрямів позашкільної освіти;
- дитячі бібліотеки, флотилії, парки, стадіони, дитячо-юнацька картинна галерея, дитячо-юнацькі студії (хорова, театральна, музична, фольклорна тощо), кімната школяра, курси, студії, школи мистецтв, освітньо-культурні центри національних меншин.

Неабияке значення для освітнього процесу в галузі позашкільної освіти відіграє Закон України «Про охорону дитинства» (2001). Сформований і ухвалений на підставі тверджень Конституції України і Конвенції ООН про права дитини, цей Закон глибоко окреслює права та свободи індивіда на освіту та всебічний розвиток. Ключові принципи діяльності позашкільних закладів освіти визначено і затверджено в новому Положенні про позашкільний навчальний заклад (2001, зі змінами 2010 року), у якому визначено організаційно-правові напрямки діяльності позашкільних закладів освіти, системи управління і ролі учасників навчально-виховного процесу; визначена сутність фінансово-господарської підтримки та матеріально-технічної бази, можливості міжнародної мобільності, державного контролю (Кремень, 2001).

Згідно ст. 8 Закону «Про охорону дитинства» кожна дитина має право на той рівень життя, який є задовільним для її тілесного, розумового,

морального, культурного, духовного і соціального зростання. Батьки або особи, які їх замінюють, мають створювати належні умови, необхідні для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України. Цей Закон передбачає, що виховання дитини відбуватися паралельно з формуванням її особистості (Про охорону дитинства, 2001).

Крім Законів та Положень, які безпосередньо стосуються позашкільної освіти, є нормативні документи, які визначають перспективи розвитку та реалізації безперервної освіти. Це Національна доктрина розвитку освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти.

Національна доктрина розвитку освіти вказувала на важливість надання умов для розвитку талантів обдарованих дітей та молоді; розвитку освіти, в тому числі позашкільної, у сільській місцевості; розвитку дитячого та юнацького спорту, туризму. Доктрина мала на меті низку змін для позашкільної освіти:

- забезпечення популяризації позашкільної освіти освіти у державних та комунальних установах;
- розвитку цілісної багаторівневої системи позашкільних закладів освіти різних типів та сфер діяльності для виявлення та виховання здібностей і таланту обдарованих дітей та молоді, а також задоволення потреб населення у додаткових культурно-освітніх, дослідницьких, спортивно-оздоровчих та інших послугах;
- оновлення контенту, забезпечення інтегрованості, індивідуалізації та диференціації навчання обдарованих дітей;
- формування програм для навчання та виховання кадрів для позашкільних закладів освіти.

Головні напрями, пріоритети, завдання і механізми втілення державної політики в галузі безперервної освіти окреслює Національна стратегія

розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Вона деталізує базові напрями впровадження концептуальних ідей та поглядів на розвинення освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти. У документі наголошується, що для здійснення твердого якісного прогресу у позашкільній освіті України необхідно:

- зберігати та розвивати мережу позашкільних закладів освіти для забезпечення рівного доступу дітей та молоді з урахуванням їх індивідуальних потреб до здобуття освіти, розвитку та соціалізації засобами позашкільної освіти;
- забезпечити належне навчально-методичне, матеріально-технічне обладнання позашкільних закладів освіти;
- підвищувати соціальний статус педагогів, які працюють у позашкільних закладах освіти;
- поліпшувати систему підготовки та перепідготовки педагогічних працівників для позашкільної освіти;
- організувати державну підтримку програмно-методичного забезпечення системи позашкільної освіти;
- використовувати виховний потенціал системи позашкільної освіти як основу всебічного розвитку дитини;
- розвивати роботу з обдарованою і талановитою молоддю;
 - надати різноманітності напрямам позашкільної освіти, покращити її організаційні та методичні засади (Ілійчук, 2015).

Таким чином, нормативно-правова база впорядковує ключові лінії розвитку позашкільної освіти в Україні, однак попри значну увагу держави до проблем безперервного освітнього процесу, не повною мірою задовольняє потреби сучасної освітньої практики й вимагає вдосконалення, що пояснюється багатьма чинниками: входженням освіти України у міжнародний освітній простір; урізноманітненням форм та інноваційних методів педагогічної освіти; впровадженням у навчально-

виховний процес педагогічних закладів вищої освіти сучасних інформаційно-комунікаційних технологій; збільшенням контролю держави за якістю педагогічної освіти; оновленням змісту підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Висновки до розділу 1

У розділі висвітлено теоретичні засади виховної роботи в закладах позашкільної освіти. У межах характеристики стану розробленості проблеми розвитку закладів позашкільної освіти у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі з'ясовано, що позашкільна освіта в Україні має глибокі коріння та традиції. Цей феномен формувався завдяки історичним та соціально-політичним змінам в країні, згідно з економічним й культурним розвитком суспільства.

Виявлено, що позашкільні заклади освіти працюють за таким напрямом: науково-технічний, художній, еколого-біологічний, спортивно-технічний, фізкультурно-спортивний, туристично-краєзнавчий, реабілітаційний, військово-патріотичний, соціально-педагогічний, природно-науковий та гуманітарний.

З'ясовано, що позашкільна освіта базується на особистісних бажаннях та інтересах індивіда у будь-якій діяльності. Позашкільна освіта має розвивати мотивацію дитини до пізнання творчості, а також задовольняти освітні потреби.

Окреслено нормативну базу позашкільної освіти, що допомагає виховувати всебічно розвинену особистість й залучає такі напрями, як патріотичне виховання; духовно-моральне виховання; виховання позитивного ставлення до праці і творчості; інтелектуальне виховання; здоров'язбережувальне виховання; соціокультурне й медіакультурне виховання; правове виховання і культура безпеки; виховання сімейних цінностей; формування комунікативної культури; екологічне виховання.

Крім того, здобуття позашкільної освіти надає дітям та молоді компетентності, які потрібні для подальшого навчання та життя.

За допомогою методу структурно-логічного аналізу визначено нормативну базу, яка регулює процес виховної роботи в закладах позашкільної освіти, а саме: Закони України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства», Положення про позашкільний навчальний заклад, Концепція позашкільної освіти, Національна доктрина розвитку освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти. З'ясовано, що метою виховної роботи в закладах позашкільної освіти є всебічний розвиток особистості, що полягає у розвитку творчого потенціалу задля виховання цілеспрямованої та конкурентоспроможної особистості.

Визначено, що Положенням про позашкільний навчальний заклад окреслено типи позашкільних закладів освіти. З'ясовано, що головні напрями, пріоритети, завдання і механізми втілення державної політики в галузі безперервної освіти окреслює Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Проаналізовано, що Національна доктрина розвитку освіти вказувала на важливість створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді; розвитку освіти, в тому числі позашкільної, у сільській місцевості; розвитку дитячого та юнацького спорту, туризму.

Отже, аналіз теоретичних засад виховної роботи в закладах позашкільної освіти свідчить про актуальність і суспільну значущість окресленого процесу.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТОВО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

2.1. Змістово-процесуальні засади виховної роботи в закладах позашкільної освіти

Вважаємо за доцільне присвятити цей підрозділ педагогічним умовам організації виховної роботи в закладах, які впроваджують позашкільну освіту, як змістово-процесуальним засадам даного процесу.

Головне призначення закладів позашкільної освіти – виховання всебічно розвиненої особистості, а ключовою лінією є зорієнтованість на виховання всебічно обдарованих учнів.

Освітній процес у позашкільних закладах освіти має бути спрямований на опанування учнями соціальних навичок та має формувати сприятливе середовище для розвитку ціннісних ідеалів дитини. Виховний розвиток у позашкільному закладі, беручи до уваги на хист, зацікавленість та життєвий досвід вихованця, спрямовує його на власну реалізацію в різних галузях творчого процесу. І головним має бути збереження індивідуальності, та самобутності особистості. Природні задатки вихованців мають розвиватися в індивідуальному темпі, враховуючи бажання та різноманітність (Литовченко, 2012).

Зміст позашкільних закладів освіти спрямований на розвиток навичок, які знадобляться людині в майбутньому, а це допомагає розвивати ключові

компетентності учнів, генеруванню в них проєктного та критичного мислення. Освітній процес у позашкільному закладі освіти відбувається з урахуванням можливостей кожного вихованця, запитів, бажання та здібностей дітей, вікових та психофізичних особливостей, стану здоров'я. Заняття в позашкільних закладах освіти проводяться у формі уроків, лекцій, індивідуальних занять, конференцій, семінарів, курсів, вікторин, концертів, змагань, тренувань, репетицій, походів, екскурсій, експедицій, лабораторних робіт. Місце проведення гурткової роботи може бути різним, в залежності від напрямку гуртка, а саме студії, класи, майстерні, теплиці, на науково-дослідні земельні ділянки, підприємства різного спрямування, на природі (Положення про позашкільний навчальний заклад, 2000).

Дослідники Т. Сорока та Б. Струганець вважають, що завданнями позашкільного навчання та виховання мають стати:

- виховання громадянина та патріота своєї держави;
- безперешкодний розвиток індивіда та його соціально-громадського досвіду;
- виховання у гуртківців поваги до Законів держави, прав інших людей, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої вчинки;
- виховання любові до Батьківщини, поваги до традицій, національних цінностей та звичаїв свого народу, толерантного ставлення до інших націй і народів;
- виховання поваги до літніх осіб;
- створення умов для креативного, розумового, духовного і фізичного розвитку;
- формування почуття відповідальності за власне тіло та здоров'я та здоров'я оточуючих, знань з безпечної поведінки;
- задоволення освітньо-культурних запитів дітей, які забезпечуються іншими складовими структури освіти;

- надання допомоги у фаховому визначенні й творчій самореалізації;
- знаходження та підтримка обдарованих і талановитих учнів;
- покращення фізичного стану вихованців, підготовка майбутніх спортсменів для збірних команд України з різних видів спорту;
- організація вільного часу з урахуванням нахилів та бажань дітей;
- попередження бездоглядності та правопорушень;
- виховання у вихованців свідомого ставлення до власної безпеки та безпеки оточуючих;
- прищеплення зорового способу життя та здорового харчування;
- проведення інформаційно-методичної роботи та організаційно-масових заходів (Сорока, Струганець, 2016).

Творчі об'єднання позашкільної освіти будь-якого спрямування мають специфічні особливості щодо здійснення навчального процесу та виховних завдань. Гуртки художньо-естетичного напрямку впливають та спрямовані на розвиток художньо-естетичного виховання особистості, її естетичної культури, національно-культурних цінностей тощо. Особливістю закладів та гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку є залучення вихованців до вивчення історії рідного краю та природи навколо, з елементами патріотичного виховання. Еколого-натуралістичні творчі об'єднання мають на меті формування екологічної грамотності, виховання екологічної культури вихованців. Заклади позашкільної освіти, які працюють у науково-технічному напрямі спрямовані не лише на формування технічного мислення, уміння конструювати, а й для виховання поваги до праці, допомагають школярам визначитися з майбутньою професією. Центри гуманітарного напрямку мають працювати над задоволенням запитів дітей до креативності, сприяють набуттю знань і умінь, потрібних для майбутнього дорослого життя, розвивати якості людини соціального характеру.

Визначено, що гуртки технічного напрямку можуть розподілятися за наступними категоріями: початково-технічна, спортивно-технічна, предметно-технічна, інформаційно-технічна, художньо-технічна та виробничо-технічна. Усі визначені категорії мають на меті пошук та залучення бажаючих до занять у гуртках з моделювання, конструювання, виготовлення механічних іграшок. Позашкільна освіта допомагає учням визначити професійний напрям учнів, а саме це стосується виробничо-технічного профілю, де навчаються майбутні автослюсарі, столярі, водії, оператори комп'ютерного набору. На поглиблене вивчення наукових теоретичних засад, розвиток дослідницько-конструкторської діяльності, спрямовані гуртки предметно-технічного і природничо-математичного профілю.

Аналіз наукової літератури дав змогу виявити, що гуртки художньо-естетичного напрямку сприяють розвитку творчості дитини, естетичного світогляду, формуванню власного оцінного ставлення до творів мистецтва, самореалізації та самовдосконалення, здобуття художніх навичок, формуванню художньої компетентності вихованця. Для підтримки і стимулу вихованців керівниками гуртків та позашкільних закладів освіти проводяться художні фестивалі, конкурси, концерти, тощо, метою яких є популяризація народної творчості та мистецтва взагалі, залучення більшої кількості гуртківців, знайомство з культурою різних областей своєї країни та інших країн, популяризацію серед вихованців різних видів мистецтва і моральних цінностей.

Визначено, що гуртки еколого-натуралістичного напрямку орієнтовані роботу поза межами позашкільного закладу освіти задля вивчення навколишнього середовища. З цією метою керівники гуртків даного напрямку влаштовують експедиції, походи, польові практики, які надають вихованцям можливості побачити та дослідити природні об'єкти, складові природного середовища, вивчити тварин і рослин певної місцевості, опанувати

інформацію про екологічний стан місцевості та розробити план по охороні природи.

Позашкільна діяльність, спрямована на вивчення історії рідного краю, призначена на виховання патріотизму, опанування практичними вміннями й навичками з туризму, вивчення принципів здорового способу життя, – це туристсько-краєзнавчий профіль гурткової роботи. Завдання, які мають виконуватися у гуртках даного напрямку, реалізуються завдяки участі вихованців у Всеукраїнській історико-географічній експедиції «Історія міст і сіл України». Туристсько-краєзнавчий профіль гуртків має на меті виховання любові до рідного краю, повагу до історичного минулого свого народу, духовної спадщини.

Доведено, що ключовим сегментом навчально-виховного процесу, від якого залежить рівень сформованості компетентностей дитини, розвинення мислення і моральності є гурткове заняття, яке має відповідати певним вимогам (Артеменко, 2012). Опис вимог до заняття можна побачити у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Сутність вимог, яким має відповідати заняття

Вимоги	Сутність вимог
загальнопедагогічні	врахування вікових та індивідуальних особливостей вихованців, чітке визначення освітніх, виховних та розвиваючих завдань, створення атмосфери зацікавленості на занятті
психологічні	врахування вікових та індивідуальних особливостей школярів, психічного стану педагога і вихованців, розумна вимогливість і доброзичливість усіх учасників освітнього процесу
дидактичні	раціональне використання часу заняття, вибір доречних форм і методів роботи, розвиток

	пізнавальних інтересів і активності вихованців; використання принципів індивідуалізації, диференціації та інтенсифікації, рефлексія
гігієнічні	слідкування за температурним режимом у приміщенні, дотримання норм освітлення, провітрювання, різні види навчальної роботи для попередження втомлюваності, відповідність завдань віковим особливостям дітей

У такому контексті необхідно приділяти належну увагу особливостям змісту навчально-виховного процесу, а саме: наявність різноманітних типових, авторських, комплексних програм, результатом реалізації яких є більш глибокі знання, здобуті учнями спеціальні навички, формування особистості школяра, його індивідуальності тощо.

Г. Пустовіт визначив головні засади для розробки змісту позашкільної освіти освіти та виховання на всіх етапах реалізації, а саме:

- інтегрування навчального матеріалу, що допомагає учням сформувати цілісну картину світу та усвідомлення себе і людства в цілому частиною цього світу;
- диференціації, що допомагає досягти учнями поглибленого вивчення навчального матеріалу, удосконалення мислення і практичних навичок згідно з урахуванням віку;
- кінцевий результат гурткової роботи має передбачати сформуваність ціннісних орієнтацій, уміння продукувати і приймати рішення, діяльності в суспільстві, виховання почуття відповідальності за власні вчинки;
- індивідуалізація навчальної та практичної діяльності має бути присутня на усіх заняттях будь-якого напрямку гурткової роботи (Литовченко, 2012).

Доведено, що на відміну навчального процесу в школі, індивідуалізація діяльності в навчально-виховному процесі позашкільного закладу освіти має складнішу структуру та прийоми впровадження, оскільки підґрунтям

позашкільної освіти є інші теоретичні, методичні, педагогічні та психологічні принципи. Це є особистісні замовлення стейкхолдерів (батьків та майбутніх вихованців), їхні інтереси та нахили, що постійно змінюються, перетворюються та доповнюються, що допомагає позашкільно бути динамічним та нестандартним.

Проаналізовано, що сутність виховання в системі позашкільної освіти представлена системою загальнокультурних і національних цінностей, низкою соціально важливих якостей особистості, що відображають ставлення дитини до Батьківщини та соціуму, людей в суспільстві, мистецтва та навколишнього середовища.

Неабияке значення для якісної роботи позашкільних закладів освіти є планування роботи та навчальні програми гурткової роботи. Згідно до рекомендацій Міністерства освіти України, позашкільна робота відбувається за напрямками. До кожного напрямку є рекомендовані навчальні програми. Позашкільні заклади освіти гуманітарного спрямування мають працювати за програмами, які можна побачити у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Навчальні програми гуманітарного напрямку

Назва навчальної програми	Вікова категорія дітей	Мета навчальної програми
«Дебати»	13-17 років	формування громадянських компетенцій молоді через відкриту дискусію, дебати, технологію критичного мислення, ефективну комунікацію та взаємодію
«Пізнаємо рідний край»	7-9 клас	формування ключових компетентностей особистості через вивчення історії та культури рідного краю
«Вступ до теорії держави»	діти старшого шкільного віку	всебічний розвиток особистості, яка займає активну життєву позицію завдяки поглибленим знанням про систему управління державою

«Історичні постаті української держави»	13-17 років	формування всебічно розвиненої особистості шляхом поглибленого вивчення історії Української держави через діяльність ключових особистостей історичного процесу
---	-------------	--

Навчальні програми дослідницько-експериментального напрямку представлені досить широко. Наразі вони можуть охоплювати підлітків, які представляють вікову категорію від 12 до 17 років, та працювати у будь-якому напрямку, а саме: географічному («Юні Географи-Дослідники», «Географія та ландшафтознавство», «Геоінформаційні системи у географії», «Метеорологія та кліматологія», «Наукові дослідження в галузі географії»), історичному («Всесвітня історія», «Історичне краєзнавство»), психологічному, геологічному («Геологія, геохімія та мінералогія», «Наукові дослідження в галузі геології»), фольклористиці, фізиці тощо. Метою навчальних програм дослідницько-експериментального напрямку є створення відповідного середовища для формування компетентностей засобами вивчення географії, ландшафтознавства, фізики, психології та геології поглиблено. Гуртки даного напрямку мають розвивати пізнавальну, практичну, творчу та соціальну компетентності.

Еколого-натуралістичний напрям позашкільної освіти представлений програмами, націленими на розвиток свідомої екологічної мотивації, навичок і моделей поведінки, безпечної для довкілля і здоров'я, спрямованої на реалізацію принципів стійкого розвитку. Програми даного напрямку:

- Людина і навколишнє середовище;
- Природа рідного краю;
- Біологія рослин;
- Біологія тварин;
- Біологія людини;
- Загальна біологія;
- Юні лісівники;

- Навчальні програми з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку: еколого-біологічний профіль;
- Біологія людини засобами STEM-освіти;
- Юні дослідники біорізномаїття;
- Еко-стиль: поводження з відходами.

Науково-технічний напрям позашкільної освіти має на меті розвиток технічного кругозору, інженерної ерудиції, формування компетентностей особистості у процесі опанування інформаційними технологіями та англійської мови, формування ключових компетентностей особистості засобами автомоделювання та засобами технічної творчості. За цим напрямом працюють гуртки:

- цікава інформатика;
- технологія та сучасна інженерія;
- автомоделювання;
- звукозапис та аранжування;
- ракетомоделювання;
- судномоделювання;
- авіамоделювання;
- картинг;
- юні оператори аматорської служби радіозв'язку.

Оздоровчий напрям позашкільної освіти спрямований на єдність оздоровчого і виховного процесів, оздоровчого характеру і педагогічної спрямованості заходів. Поліпшення стану здоров'я підростаючого покоління, відновлення їх життєвих сил, запобігання бездоглядності дітей, створення можливостей для розвитку творчих та інтелектуальних здібностей дітей забезпечує організоване оздоровлення та відпочинок. З цією метою створені навчальні програми гуртків дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, оздоровчий волейбол та оздоровча гімнастика. Гуртки оздоровчого напрямку зі спортивним забарвленням покликані формувати морально-духовну

життєво компетентну особистість засобами фізкультурно-спортивної діяльності (Маринич, 2019).

Соціально-реабілітаційний напрям представлений програмами «Моя майбутня професія», «Ерудит», «Європейський клуб», «Школа успіху». Метою гуртків даного напрямку є допомога у виборі професійної спрямованості підлітків та їхня підготовка свідомого вибору майбутньої професії під час занять у позашкільному закладі освіти, формування базових компетентностей особистості засобами дозвіллево-ігрової діяльності тощо. Виявлено, що позашкілля, яке проводить гурткову роботу у соціально-реабілітаційного напрямі включає школу раннього розвитку «Малюк». Дана програма розрахована на дітей 6-го та 7-го років життя для яких заклад позашкільної освіти є значущим суспільним осередком, який має забезпечувати гармонійний розвиток особистості, її фізичного і психічного здоров'я, вихованні ціннісного ставлення до навколишнього середовища та соціуму, до самої себе, допомагати адаптуватися до соціальних вимог суспільства та творчої реалізації в життєвих умовах.

Мета програм соціально-реабілітаційного напрямку— забезпечення реалізації індивідуального потенціалу дитини в процесі пізнавального, фізичного, мовленнєвого, соціально-морального, емоційно-ціннісного, художньо-естетичного та креативного розвитку дітей. Завдання навчальних програм:

- сприяти цілісному і різнобічному розвитку дитини;
- виховувати гармонійно розвинену особистість;
- ознайомити дітей з різними видами діяльності;
- розкрити потенційні можливості кожної дитини.

Туристсько-краєзнавчий напрям є доволі популярним та цікавим для дітей та підлітків. Відомо, що працює велика кількість гуртків різного плану. Таблиця 2.3 націлена на роз'яснення напрямів та мети, на яку вони очікують.

Таблиця 2.3

Програми туристсько-краєзнавчого напрямку

Назва програми	Мета
«Географічне краєзнавство»	набуття особистістю компетентностей у процесі занять географічним краєзнавством
«Геологічне краєзнавство»	набуття особистістю компетентностей засобами геологічного краєзнавства.
«Історичне краєзнавство»	набуття особистістю компетентностей у процесі занять історичним краєзнавством
«Юні туристи-краєзнавці»	формування компетентностей особистості у процесі засвоєння базових знань з туризму і краєзнавства
Блок «Туристсько-спортивна та фізична підготовка»	оволодіння вихованцями загальними знаннями із спортивного туризму та навичками для участі у ступеневих походах та краєзнавчих експедиціях, навчання організації індивідуальних тренувань та самоконтролю фізичного стану, підвищення функціональних можливостей організму кожного вихованця, сприяння формуванню середовища здорового способу життя
«Економічне краєзнавство»	формування базових компетентностей особистості засобами економічного краєзнавства.
«Археологічне краєзнавство»	поглиблення знань учнів про найдавнішу історію людства, виховання активних популяризаторів історії та культури шляхом формування «пам'яткоохоронної свідомості», навчанні основам теорії і практики археологічного краєзнавства, допрофесійній підготовці майбутніх археологів.
«Екологічне краєзнавство»	формування базових компетентностей вихованців засобами екологічного краєзнавства
«Юні екскурсоводи»	формування компетентностей особистості у процесі засвоєння базових знань з музеєзнавства та екскурсійної діяльності
Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напрямку з видів спортивного туризму	виховання всебічно розвиненої особистості засобами спортивного туризму

«Скелелазіння»	оволодіння гуртківцями загальними знаннями та навичками широкого орієнтування в природному оточенні, основами техніки зі скелелазіння та ознайомлення вихованців з туристськими можливостями рідного краю та України
«Вітрильний туризм»	підвищення рівня туристсько-спортивної майстерності вихованців, формування у них потреби здорового способу життя, високих моральних якостей, виховання патріотизму та вміння долати труднощі за допомогою засобів спортивного (вітрильного) туризму

Фізкультурно-спортивний напрям позашкільної освіти має розвивати базові компетентності вихованців засобами різних видів спорту. Діти пізнають нові види спорту, дізнаються про їхню історію розвитку, оволодівають практичними навичками, реалізуються в творчому контексті та розвивають моральні та духовні якості громадянина своєї держави. За фізкультурно-спортивним напрямом створено навчальні програми:

- Юний рятувальник;
- Юні рятувальники;
- Кіокушинкай карате;
- Карате – тренуємося разом.

Художньо-естетичний напрям позашкільної освіти представлений найбільшою кількістю навчальних програм. Вони націлені на розвиток і формування творчих здібностей дітей та учнівської молоді засобами мистецтва різних напрямів (хореографія, музика, художня творчість, народні танці, дизайн, театральне мистецтво), формування ціннісних орієнтирів, потреби в творчій самореалізації, духовно-естетичному самовдосконаленні та професійному самовизначенні, збагачення емоційно-естетичного досвіду. Гуртки художньо-естетичного напрямку:

- «Музичний калейдоскоп»;

- «Танцювальна мозаїка»;
- «Художня кераміка»;
- «Вірменський народний танець»;
- «Радіотеатр» (Єрємійна В. В.);
- «Валяння вовни»;
- «Художня обробка деревини: випилювання, випалювання, різьблення, мозаїка по дереву»;
- «Декоративно-ужиткове мистецтво»;
- «Дизайн одягу»;
- «Образотворче мистецтво»;
- «Оркестр народних інструментів» (колективне музичення);
- «Основи макіяжу»;
- «Витинанка»;
- «Плетіння та аплікація соломкою»;
- «Хореографія»;
- «Пантоміма»;
- «Гаптування шовковими стрічками»;
- «Паперокручення»;
- «Спортивно-бальна хореографія»;
- «Образотворче мистецтво»;
- «Петриківський розпис»;
- «Анімація» тощо.

Виявлено, що художньо-естетичний напрям позашкільної освіти спрямований на роботу починаючи з наймолодшої категорії вихованців – дошкільнят.

Навчальні програми гуртків військово-патріотичного напрямку є першим кроком до підготовки школярів до служби у Збройних Силах України. Також метою гуртків даного напрямку є популяризація військової служби та передбачає оволодіння обсягом знань і умінь, необхідних

майбутнім військовослужбовцям. Мета програм військово-патріотичного напрямку – це виховання патріотизму, свідомого ставлення до питань особистої та громадської безпеки, власного здоров'я, розвиток фізичних якостей гуртківців. Представляємо перелік гуртків даного напрямку:

- «Юні парашутисти»;
- «Юні льотчики-штурмани»;
- «Козацько-лицарський гарт»;
- «Скаут»;
- «Юний захисник вітчизни»;
- «Джура»;
- «Сокіл-джура»;
- «Юні скаути».

Отже, можемо констатувати, що ефективність процесу організації виховної роботи в закладах позашкільної освіти залежить від формування слухного виховного осередку, що стимулюють його розвиток.

2.2. Методичні засади виховної роботи в закладах позашкільної освіти

Осередками позашкільної освіти в Україні є заклади освіти, культури, мистецтва, фізкультури, спорту тощо. Особливе місце серед них займають позашкільні заклади освіти, які мобільно реагують на зміни запитів суспільства, соціального замовлення, надають вихованцям можливості у різних формах для уяскравлення їх життя і прогнозують активну співпрацю дорослих і дітей. У позашкільних закладах освіти залучення дітей до навчання та виховання відбувається в невимушеному та добровільному вигляді, при чому дитина обирає не лише напрям гурткової роботи, а й заклад, в якому вона бажає навчатися у вільний час (Биковська, 2008).

Аналіз наукових джерел дозволив виокремити основні принципи ефективного функціонування позашкільного закладу освіти, зокрема:

- колектив закладу освіти має бути командою односторонців, які намагаються досягти певної мети;
- керівник позашкільного закладу освіти має створити належне середовище для роботи педагогів і позитивні умови для вихованців;
- управлінські рішення мають відповідати політиці та стратегії розвитку позашкільного закладу освіти;
- адміністрація закладу має здійснювати постійний контроль як зовнішнього, так і внутрішнього плану, проводити методичні наради, творчі дискусії, залучати вихованців до самоуправління;
- в закладі має панувати партнерство довіри, співпраця між усіма учасниками навчально-виховного процесу;
- швидко реагувати на зміни суспільних запитів, і у зв'язку з цим змінювати форми роботи, і зміст;
- здійснювати рекламу закладу освіти та напрямів гурткової діяльності на виставках, конкурсах тощо для залучення кращих викладачів та більшої кількості вихованців.

Доведено, що результатом ведення роботи за цими категоріями мож бути:

- підвищення мотивації педагогічних працівників до вдалого фахового зростання;
- модернізація програми гурткової роботи;
- покращення умов для впровадження позашкільної діяльності та особистісного розвитку дитини.

Система позашкільного виховання має на меті допомогти кожному вихованцю проводити вільний час з користю та задоволенням. Для цього існують певні завдання виховної діяльності позашкільних установ, а саме:

- всебічний розвиток талантів дитини;

- розвиток художніх, трудових, естетичних нахилів та можливостей;
- формування почуття відповідальності за здоров'я підростаючого покоління.

Завдання позашкільної роботи – закріпити, збільшити та поглибити знання, що діти отримали під час навчання в школі, уміти застосувати їх на практиці; розширити кругозір вихованців, формувати науковий світогляд, виробляти компетентності до самоосвіти; формувати зацікавленість до різних галузей науки, техніки, мистецтва і спорту, розвивати креативні риси; організовувати вільний час, відпочинок та розваги школярів (Мелентьев, 2013).

Доведено, що існують поділяють на три рівні творчих гуртків у позашкільних закладах освіти:

1. Початковий – до якого відносять гуртки, що спрямовані на виявлення креативних навичок та нахилів дітей, розвитку зацікавленості до певної діяльності.
2. Основний – до якого відносять гуртки, які допомагають розвинути стійкі інтереси дітей, задовольняють потреби у професійній орієнтації.
3. Вищий – до якого відносять гуртки, куди входять діти за інтересами (Биковська, Василянська, Волкова, 2008).

Відповідно до наказу № 676 Міністерства освіти і науки України від 22.07.2008 затверджено Типові навчальні плани для організації навчально-виховного процесу в позашкільних закладах освіти України. Згідно з цими Типовими навчальними планами і навчальними програмами має відбуватися діяльність усіх творчих об'єднань будь-якого рівня навчання. Типові навчальні плани щодо організації навчально-виховного процесу в позашкільних закладах освіти сформовані згідно Закону України «Про позашкільну освіту» з урахуванням результатів попереднього випробування у пілотних позашкільних закладах освіти.

Типові навчальні плани розроблені з урахуванням систематизації гуртків, секцій, студій та інших творчих об'єднань за їх рівнями (початковий, основний, вищий), визначених Положенням про позашкільний заклад освіти, та головних напрямів позашкільної освіти. На базі Типових навчальних планів має складатися навчальний план закладу на навчальний рік з урахуванням мережі гуртків та секцій, кількості груп, що діють у позашкільному закладі освіти, років навчання, тижневого навантаження викладачів, структури навчального року. Термін навчання у гуртках та творчих об'єднаннях визначається особливістю їх діяльності та навчальними програмами, якими вони користуються (Мелентьєв, 2013).

Виявлено, що позашкільні заклади освіти працюють за семестровою системою: I семестр – з 1 вересня до 31 грудня, а II семестр – з 1 січня до 31 травня.

На основі робочої програми керівник гуртка мусить підготувати перспективний та календарний плани гурткової діяльності. Перспективний план (сітка гурткових занять) зазвичай формується на місяць, квартал, півріччя або навчальний рік. У ньому мають бути вказані дати проведення занять, тематика й ключові цілі занять. Календарно-тематичний план формується з розробок занять на 1 – 2 тижні (якщо мають проводитися два заняття щотижня). У ньому має міститися тема, програмові завдання, обладнання, матеріали, оюладнання та схема проведення кожного заняття. Найкраще планувати проведення гурткової роботи у другій половині дня (до вечері) – у час, відведений для ігор та самостійної художньої діяльності дітей. Щоб гурткова робота була більш результативною, максимально допомагала виявляти природні здібності дитини та запровадженню особистісно орієнтованого підходу до розвитку креативності кожного індивіда, оптимальна наповнюваність гурткових груп має бути не більше 12 осіб на одному занятті.

Особливу увагу потрібно звертати при складанні загального розкладу гурткових занять у позашкільному закладі освіти, який має враховувати

заняття гуртків за різними напрямками для вихованців різних вікових груп. Такий розклад дає змогу раціонально розподілити використання приміщень для проведення гурткової роботи, а також розглядати на гурткових заняттях ті теми та використовувати ті види діяльності, які опановувалися у школі у першій половині дня.

У літній час позашкільний заклад освіти має відпускати вихованців на канікули, але можливо проводити роботу з вихованцями в різних організаційних формах: змагання, походи, екскурсії, збори, фестивалі, конкурси, концерти, заняття тощо, як підсумок навчально-виховного процесу за навчальний рік. Корисним також може бути змістовний відпочинок та оздоровлення у профільних таборах, лісових школах, роботу на навчально-дослідних земельних ділянках, пленери, тренувальні спортивні збори тощо (Наумов, 2004).

Аналіз наукового доробку дозволив виявити, що результативність позашкільної залежить від форм, методів, та прийомів, які допомагають реалізовувати навчально-виховний процес. Методи позашкільної освіти – це спосіб, який використовує педагог, для виховання у гуртківців певних якостей та рис, кращого здобуття знань, способи педагогічно вірної організації життя вихованців і відносин між іншими людьми у ньому.

Методи роботи гурткової діяльності поділяються на:

- методи впливу на свідомість індивіда (бесіди, лекції, диспути, тощо);
- методи організації діяльності (педагогічні вимоги, суспільна думка, вправи, створення виховних ситуацій, ситуаційно-рольові ігри, соціально-психологічні тренінги, "мозкові атаки" тощо);
- методи стимулювання поведінки (змагання, заохочення тощо)

Методами, які впроваджуються під час роботи з гуртківцями, різноманітні – бесіда і розповідь учителя, практична робота, групові екскурсії тощо. Під час вивчення матеріалу доцільно проводити різноманітні дослідження та спостереження. Як результат застосування певних методів потрібно

записувати види робіт, які проводяться, збирати вироби у колекції, робити відеозаписи виступів, фотоколажі (Сліпчишин, 2015).

Навчально-виховний процес у позашкільному закладі освіти відбувається з урахуванням здібностей кожної дитини, її бажань та зацікавлень та нахилів з використанням різних організаційних форм роботи, визначених Положенням про позашкільний навчальний заклад, а саме:

- заняття,
- гурткова робота,
- клубна робота,
- урок,
- лекція,
- індивідуальне заняття,
- конференція,
- групова робота,
- семінар,
- курси,
- читання,
- вікторина,
- концерт,
- змагання,
- навчально-тренувальні заняття,
- репетиція,
- похід,
- екскурсія,
- експедиція,
- практична робота в лабораторіях, майстернях, теплицях, на науководослідних земельних ділянках, сільськогосподарських та промислових підприємствах, на природі,
- тренінги,

- заочні та дистанційні форми навчання тощо (Програми гуртків художньо-естетичного напрямку, 2007).

Під час проведення гурткової роботи можна запроваджувати такі види групової роботи:

- вокальні, хорові, театральні, циркові та музичні репетиції для колективів,
- постановка спектаклів, шоупрограм,
- концерти,
- екскурсії,
- експедиції,
- туристські, спортивні, спортивно-технічні змагання,
- походи,
- конкурси,
- конференції,
- освітні та наукові програми,
- проекти,
- акції,
- зльоти,
- виставки.

Для ефективної організації позашкільного навчально-виховного процесу доцільно використовувати такі індивідуальні заняття:

- гра на музичних інструментах,
- постановка голосу (або вокал),
- читання нот з листа,
- індивідуальна трюкова, хореографічна, конкурсна підготовка;
- консультації для слухачів, кандидатів у члени та дійсних членів Малої академії наук України з науково-дослідницької, експериментальної, пошукової, конструкторської та винахідницької роботи, краєзнавців-дослідників;

- робота в архівах, бібліотеках, музейних сховищах;
- запатентування винаходів;
- проведення експерименту, дослідів, лабораторних досліджень, спостережень;
- комп'ютерна обробка спостережень;
- поглиблене вивчення окремих розділів наук;
- написання наукових статей;
- очно-заочне та дистанційне навчання;
- підготовка до участі в конкурсах, проєктах, програмах дослідницького спрямування, в змаганнях, чемпіонатах із спортивного туризму, видів спорту, спортивно-технічного спрямування;
 - відпрацювання технологій виготовлення моделей (пристроїв), проведення ходових та польотних випробувань моделей (Семенов, 2016).

Отже, для реалізації виховного потенціалу у закладах позашкільної освіти педагог має усвідомлювати, що показником креативного напрямку гуртківця є не кількість здобутих знань з відповідного предмету та виду творчості, а набуття креативних компетентностей інтегративного характеру, які поєднують різні галузі творчості.

Основним у проведенні гурткової роботи має бути індивідуальний підхід, який проявляється у виконанні творчих завдань і впливає на формування творчих індивідуальних особливостей кожної дитини.

Особливості розвитку особистості творчого спрямування у позашкільному закладі освіти полягають у свободі вибору форм, методів, прийомів навчання та виховання та побудови завдань різної складності та напрямів.

Таким чином, головними факторами для реалізації виховного потенціалу у позашкільних закладах освіти є стимулювання дитини до самовираження дитини і засвоєння базового матеріалу.

2.3. Характеристика моделі системи гурткової роботи щодо реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти

Запропонована модель являє собою педагогічну систему, що включає низку взаємопов'язаних компонентів: цільового, методологічного, змістового, педагогічних умов, процесуального і результативного компонентів.

Формуючи модель системи гурткової роботи та приділяючи увагу її системним характеристикам, серед основних елементів даної системи ми виділяємо цільовий компонент. Він є основним системоутворюючим фактором у соціальних системах (Яковлев, Яковлева, 2006, с.51). Цільовий компонент окреслює мету гурткової роботи, а мета, в свою чергу, конкретизується в завданнях, адже в них визначаються практичні дії, які мають здійснювати фахівці позашкільної сфери, щоб вирішити поставлену проблему (Безпалько, 2006, с.208).

Цільовий компонент припускає усвідомлення викладачем і прийняття вихованцями цілей і завдань гуртка. Цілі і завдання мають бути визначені на основі вимог навчальної програми, урахування особливостей вихованців гуртка (Кальченко, 2020).

Наступна складова – це методологічний компонент. Методологічний компонент окреслюється комплексом підходів та принципів, на базі яких в закладах позашкільної освіти організовується виховна робота (Бойченко, 2020).

Ще один необхідний елемент для формування моделі гурткової роботи – це педагогічні умови. Визначення педагогічних умов гурткової роботи

потребує уточнення поняття «педагогічні умови». У сучасних словниках існує широке визначення значення категорії умова, а саме:

- 1) умова – це необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, утворення певного явища або об'єкту;
- 2) це обставини, за яких відбувається або здійснюється певний процес;
- 3) це правила, які встановлені в різних сферах життя, діяльності, які допомагають підтримувати нормальну роботу чого-небудь;
- 4) це низка показників, що знаходяться в основі чого-небудь (Новий тлумачний словник української мови, 2005).

Поняття «педагогічні умови» можна визначити як низка взаємозалежних і взаємообумовлених процесів педагогічного спрямування, які допомагають досягти певної мети (Дубич, 2007).

С. Каричковська зазначає, що педагогічні умови – це група взаємопов'язаних зовнішніх і внутрішніх агентів процесу навчання у закладах освіти, впровадження яких допомагає досягати поставлених дидактичних цілей (Каричковська, 2011).

Зважаючи на вищезгадані визначення, можна довести, що структурними компонентами педагогічних умов діяльності гуртків закладів позашкільної освіти можуть бути:

- нормативний компонент (нормативно-документальна база, якою керується заклад позашкільної освіти);
- освітній компонент (організація навчально-виховного процесу);
- кадровий компонент (кадрове забезпечення позашкільних закладів освіти);
- матеріально-технічний компонент (матеріально-технічне забезпечення для проведення гурткової роботи) (Биковський, 2020).

Змістовий компонент оперує обсягами змісту, зформульованими в навчальній програмі для проведення занять. Поза межами визначеного змісту можуть знаходитися певні елементи, які можна реалізувати на кожному занятті для того, щоб із отримати гарні результати та повне занурення в

предмет, яке допомагає забезпечити повноту життя кожної людини (Пришляк, 2007).

Процесуальний компонент процесу навчання передбачає вдалий підбір педагогом методів та прийомів, які сприяють досягненню поставлених завдань. Найчастіше цей підбір зумовлюється необхідністю зберегти таку послідовність актуальних операцій: сприймання, осмислення, узагальнення, систематизація, закріплення, застосування на практиці.

Ключовою частиною процесуального компоненту є цілеспрямована толерантна педагогічна дія, у вигляді якої відбувається формувальний вплив керівників гуртка на вихованців. Вони реалізуються за допомогою форм та методів виховання і навчання, і можуть бути прямі (безпосередній вплив вихователя) та опосередковані (вплив через організацію навчальної діяльності, інших вихованців тощо). Всю групу впливів можна також розділити на вплив словом і вплив ділом.

Постійно діючими елементами педагогічного впливу вихователя на вихованця є:

- конкретно сформульована викладачем мета;
- окреслення змісту навчального компоненту, яким потрібно оволодіти під час гурткової роботи;
- окреслення методів, форм і засобів педагогічного впливу;
- врахування попереднього життєвого досвіду вихованця з метою визначення наступних навчально-виховних заходів (Ягупов, 2002).

Результативний компонент полягає у визначенні рівня засвоєння передбачених навчальною програмою знань, умінь і навичок. Оцінювати досягнення має як педагог, так і вихованець.

Педагоги мають оцінювати результати навчання і виховання об'єктивно, систематично і послідовно. Процес оцінювання результатів є доволі складним, зважаючи на те, що оцінка результатів діяльності вихованця розглядає багато різних аспектів. Вона має охопити навчальну складову

гурткової роботи і виховну складову позашкільного навчання. Оцінка несе виховну функцію в тому випадку, коли є правильною з точки зору викладача і справедливою з точки зору дитини і відповідає прийнятим критеріям оцінювання.

Щоб оцінити результати виховання, визначити, як воно вплинуло на формування і розвиток особистості вихованця, необхідно мати чітке уявлення про критерії вимірювання рівнів його вихованості, свідомості, поведінки.

Проаналізовано, що результатами навчально-виховного процесу в позашкільному закладі освіти є:

- сформованість суспільних якостей особистості;
- система моральних компетентностей та ціннісних моделей дитини;
- конкретні дії та вчинки вихованця, які впливають на результати його діяльності;
- виконання конкретних обов'язків;
- психологічну готовність гуртківця до повноцінної творчої життєдіяльності та самореалізації;
- різнобічний і гармонійний розвиток вихованця, злагодженість його вчинків з його життєвими переконаннями, настановами та запитамі соціуму;
- активну життєву позицію й орієнтацію на досягнення успіхів у майбутньому тощо.

Основними критеріями оцінки результатів діяльності виховної системи можуть бути:

- відповідність результатів, які були досягнені у процесі навчання та виховання, поставленій меті;
- рівень вихованості гуртківців, згуртованість колективу, позитивний морально-психологічний настрій всередени гуртка, взаємодопомога;
- відповідність отриманої вихованості до загальноприйнятих цінностей, норм, правил поведінки;

- конкретні дії та вчинки вихованців, характер та відповідність загальноприйнятим цінностям;
- ідеальність системи навчально-виховної роботи певного гуртка і впливовість конкретних виховних заходів;
- педагогічна майстерність вихователів, керівників гуртка, оптимальне планування та організація навчально-виховної роботи тощо (Ягупов, 2002).

Рис. 2.1. Модель реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти можна показати наступним рисунком.

Реалізація моделі організації виховної роботи в закладах позашкільної освіти охоплює низку завдань.

1. Надати адміністрації необхідні документи про гурток, де визначено напрям діяльності гуртка, його основна мета і завдання. Ознайомлення з посадовими обов'язками. Знайомство з методичними рекомендаціями щодо організації гурткової роботи.

2. Складання навчальної програми гуртка відповідно обраної програми та Типового навчального плану (навчальна програма має бути готовою за 10 днів до початку роботи гуртка). Директор та методист позашкільного закладу освіти мають узгодити програму та програми затвердити її.

3. Набір дітей та комплектування груп. Керівник гуртка має облаштувати своє робоче місце, а також підготувати потрібні та необхідні матеріали, інструменти, таблиці для проведення занять.

4. Керівник гуртка має сформулювати календарно-тематичний план роботи гуртка на семестр або навчальний рік (за бажанням).

5. Адміністрація позашкільного закладу освіти разом з керівниками гуртків мають скласти розклад занять гуртка (кожної групи), враховуючи напрям гуртка, вікові групи вихованців, навчальні зміни.

6. Керівник гуртка має створити списки вихованців та оформити журнал обліку роботи гуртка.

7. Проведення першого вступного заняття та вступного інструктажу з техніки безпеки (з обов'язковою реєстрацією в журналі на окремій сторінці). Керівник гуртка має складати конспект до кожного запланованого заняття, враховуючи кількість дітей, їх здібності та вік. Журнал гурткової роботи має заповнюватися на початку кожного заняття і по закінченні підводитися підсумки. Адміністрація закладу разом з керівником гуртка має влаштувати батьківські збори, на яких окреслити мету, завдання гурткової роботи, вимоги до вихованців та батьків.

8. Усі викладачі мають брати участь у методичних заходах закладу для самоосвіти, професійного заростання, знаходження методичних новинок для себе або своїх колег. Керівник гуртка має проводити відкриті заняття для педагогів і батьків з метою звітування перед батьками та методичних новинок для педагогів. З метою самоосвіти та допомоги недосвідченим колегам керівники гуртка мають відвідувати заняття інших керівників гуртків.

9. Усі керівники гуртків за підтримки адміністрації позашкільного закладу освіти мають організовувати масові заходи з гуртківцями (екскурсійна, концертна, спортивно-масова, виставкова діяльність і т. д.) та залучати батьків до організації і проведення таких масових заходів.

10. Усі керівники гуртків за підтримки адміністрації позашкільного закладу освіти мають брати участь у районних, міських, всеукраїнських заходах (конкурси, змагання, огляди, акції, виставки і т.д.).

11. Керівник гуртка має провести підсумкове заняття у вигляді творчого звіту гуртка та заохотити і нагородити кращих гуртківців.

12. Керівник гуртка має провести самоаналіз виконання навчальної програми і плану роботи гуртка за семестр та самоаналіз роботи гуртка за навчальний рік.

Керівник гуртка має познайомити батьків із змістом програми для досягнення взаємопорозуміння, взаємопідтримки й допомоги. Програма може мати таку структуру:

1. Вступ (наявність проблеми, актуальність).
2. Пояснювальна записка (основне призначення програми).
3. Мета та завдання (головна мета щодо розвитку зацікавлень, здібностей дітей у певному виді діяльності, нахилів, бажань, мають бути поставлені конкретні завдання).
4. Приблизний розподіл тем на рік (мають обертися загальні теми, розподілити кількість теоретичних та практичних занять, прорахована загальна кількість занять на рік).
5. Зміст програми (окреслюється основна мета, програмові вимоги щодо ключових компетентностей дітей відповідно до визначених тем. Очікувані результати. Визначається репертуар, тема художніх робіт чи очікувані вироби).
6. Орієнтовний тематичний розподіл програмових завдань (відповідно до кількості занять на рік зазначається тема, підтема заняття, програмові завдання та матеріал) (Балабіна, 2014).

Результатом діяльності гурткової роботи може стати: розробка Концепції виховної роботи закладу позашкільної освіти; активне використання в роботі методичного об'єднання закладу позашкільної освіти соціальних проєктів; організація музею закладу; проведення різноманітних заходів, виставок, концертів, змагань; поява нових традицій і збереження старих (музичні новорічні вистави, посвята в гуртківці, день народження закладу тощо); узагальнення досвіду роботи творчих груп педагогів; випуск інформаційних буклетів та створення проєктів.

Висновки до розділу 2

У розділі окреслено змістово-процесуальні й методичні засади виховної роботи в закладах позашкільної освіти та подано характеристику розробленої моделі виховної роботи в закладах позашкільної освіти.

У межах змістово-процесуальних засад виховної роботи в закладах позашкільної освіти зацентовано на організації виховної роботи різних напрямів в закладах позашкільної освіти.

Виявлено, що зміст позашкільних закладів освіти спрямований на розвиток навичок, які знадобляться людині в майбутньому, а це допомагає розвивати ключові компетентності учнів, генеруванню в них проєктного та критичного мислення. Освітній процес у позашкільному закладі освіти відбувається з урахуванням можливостей кожного вихованця, запитів, бажання та здібностей дітей, вікових та психофізичних особливостей, стану здоров'я.

Аналіз наукової літератури дав змогу виявити, що гуртки різного напрямку позашкільної освіти мають певні особливості щодо впровадження навчально-виховних завдань. До того ж, здійснення виховної роботи в закладах позашкільної освіти сприяє формуванню творчої особистості вихованців та їх професійних компетентностей.

З'ясовано, що основним сегментом навчально-виховного процесу, від якого залежить набуття ключових компетентностей і формування їх творчого мислення і моралі є гурткове заняття, яке має на меті виконання відповідних вимог:

- загальнопедагогічні;
- психологічні;
- дидактичні;
- гігієнічні.

Аналіз методичних засад виховної роботи в закладах позашкільної освіти дав змогу з'ясувати, що завданням позашкільної роботи є закріплення

та поглиблення тих знань, які діти отримали під час навчання в школі, розширення кругозору вихованців, формування наукового світогляду, розвиток зацікавленості до різних галузей науки, техніки, мистецтва і спорту, організовування вільного часу, відпочинку та розваг школярів.

З цією метою педагогами закладів позашкільної освіти проводяться екскурсії, круглі столи, конференції, диспути, наукові товариства, олімпіади, змагання, пошукові та наукові дослідження, суспільно корисні практики. У процесі такої роботи розвиваються пізнавальні та творчі здібності вихованців. Важливим вважаємо також те, що передумовою будь-якої творчої діяльності є творча спрямованість вихованців, наслідком якої є формування та розвиток творчих здібностей.

За допомогою методу моделювання розроблено модель виховної роботи в закладах позашкільної освіти.

Модель виховної роботи в закладах позашкільної освіти формується з цільового, методологічного, змістового, процесуального та результативного компонентів.

ВИСНОВКИ

Цілісний аналіз теоретичних, змістово-процесуальних та методичних засад виховної роботи в закладах позашкільної освіти дозволив дійти таких висновків.

- 1) З'ясовано сутність закладів позашкільної освіти й розкрито поняття «виховний потенціал» закладів позашкільної освіти. У межах характеристики стану розробленості проблеми розвитку закладів позашкільної освіти у вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі з'ясовано, що позашкільна освіта в Україні має глибокі коріння та традиції. З'ясовано, що виховний потенціал закладів позашкільної освіти спрямований на організацію позашкільної діяльності різних напрямів, а саме науково-технічного, художнього, еколого-біологічного, спортивно-технічного, фізкультурно-спортивного, туристично-краєзнавчого, реабілітаційного, військово-патріотичного, соціально-педагогічного, природно-наукового та гуманітарного, і здійснення виховної роботи в єдності таких напрямів, як патріотичне виховання; духовно-моральне виховання; виховання позитивного ставлення до праці і творчості; інтелектуальне виховання; здоров'язберезувальне виховання; соціокультурне й медіакультурне виховання; правове виховання і культура безпеки; виховання сімейних цінностей; формування комунікативної культури; екологічне виховання. Наявність виховного потенціалу закладу позашкільної освіти.
- 2) Висвітлено нормативне забезпечення виховної роботи в закладах позашкільної освіти, Окреслено нормативну базу позашкільної освіти, що допомагає виховувати всебічно розвинену особистість й залучає такі напрями, як патріотичне виховання; духовно-моральне виховання; виховання позитивного ставлення до праці і творчості; інтелектуальне

виховання; здоров'язбережувальне виховання; соціокультурне й медіакультурне виховання; правове виховання і культура безпеки; виховання сімейних цінностей; формування комунікативної культури; екологічне виховання. Крім того, здобуття позашкільної освіти надає дітям та молоді компетентності, які потрібні для подальшого навчання та життя. За допомогою методу структурно-логічного аналізу визначено нормативну базу, яка регулює процес виховної роботи в закладах позашкільної освіти, а саме: Закони України «Про освіту», «Про позашкільну освіту», «Про охорону дитинства», Положення про позашкільний навчальний заклад, Концепція позашкільної освіти, Національна доктрина розвитку освіти, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція розвитку неперервної педагогічної освіти. З'ясовано, що метою виховної роботи в закладах позашкільної освіти є всебічний розвиток особистості, що полягає у розвитку творчого потенціалу задля виховання цілеспрямованої та конкурентоспроможної особистості. Визначено, що Положенням про позашкільний навчальний заклад окреслено типи позашкільних закладів освіти. З'ясовано, що головні напрями, пріоритети, завдання і механізми втілення державної політики в галузі безперервної освіти окреслює Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року. Проаналізовано, що Національна доктрина розвитку освіти вказувала на важливість створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді; розвитку освіти, в тому числі позашкільної, у сільській місцевості; розвитку дитячого та юнацького спорту, туризму.

- 3) Окреслено змістово-процесуальні й організаційні засади виховної роботи в закладах позашкільної освіти. Виявлено, що зміст позашкільних закладів освіти спрямований на розвиток навичок, які знадобляться людині в майбутньому, а це допомагає розвивати ключові компетентності учнів, генеруванню в них проєктного та критичного

мислення. Освітній процес у позашкільному закладі освіти відбувається з урахуванням можливостей кожного вихованця, запитів, бажання та здібностей дітей, вікових та психофізичних особливостей, стану здоров'я. Основним завданням позашкільної роботи є закріплення та поглиблення тих знань, які діти отримали під час навчання в школі, розширення кругозору вихованців, формування наукового світогляду, розвиток зацікавленості до різних галузей науки, техніки, мистецтва і спорту, організовування вільного часу, відпочинку та розваг школярів. З цією метою педагогами закладів позашкільної освіти проводяться екскурсії, круглі столи, конференції, диспути, наукові товариства, олімпіади, змагання, пошукові та наукові дослідження, суспільно корисні практики. У процесі такої роботи розвиваються пізнавальні та творчі здібності вихованців. Важливим вважаємо також те, що передумовою будь-якої творчої діяльності є творча спрямованість вихованців, наслідком якої є формування та розвиток творчих здібностей.

- 4) Розроблено і схарактеризовано модель реалізації виховного потенціалу закладів позашкільної освіти, що складається з цільового, методологічного, змістового, технологічного та оцінно-результативного компонентів.

Цільовий компонент забезпечує відповідність результатів виховної роботи сформульованій меті та завданням, а також ефективну діагностику виховного процесу. Від проєктування й розробки даного компонента моделі залежить результативність виховної роботи.

Методологічний компонент визначається сукупністю підходів та принципів, на основі яких організовується виховна робота в закладах позашкільної освіти

Для змістового компонента запропонованої моделі є характерною варіативність. Зміст виховної роботи визначається напрямками виховної роботи закладу позашкільної освіти.

Процесуальний компонент забезпечує логіку організації виховної роботи в закладах позашкільної освіти.

Результативний компонент дозволяє виділити критерії, за якими оцінюється ефективність виховної роботи в закладах позашкільної освіти, а саме: вихованість та розвиток компетентностей вихованців у процесі навчання, задоволеність батьків результатами виховної роботи в закладі. Відповідно, виділяємо рівні організації виховної роботи в закладах позашкільної освіти: низький, високий, середній.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в експериментальній перевірці розробленої моделі виховної роботи в закладах позашкільної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Green, T. L., Gooden, M. A. (2014). Transforming out-of-school challenges into opportunities: Community schools reform in the urban Midwest. *Urban Education*, 49(8), 930-954.
2. Keser, F., Akar, H., Yildirim, A. (2011). Role of extracurricular activities in active citizenship education. *Curriculum Studies* 44(6), pp. 809-837.
3. Sefton-Green, J. (2006). *New spaces for learning: Developing the ecology of out-of-school education*. McGill, South Australia: Hawke Research Institute for Sustainable Societies.
4. Yasunaga, M. (2014). Non-Formal Education as a Means to Meet Learning Needs of Out-of-School Children and Adolescents. [Online]. Paris: UNESCO.
5. Артеменко, О. (2012). Заступнику директора позашкільного навчального закладу. Київ: Шкільний світ, 112 с.
6. Балабіна, Л. (2014). Роль гурткової роботи у валеологічній освіті дошкільників таврійський вісник освіти, 1(45), част. I.
7. Балл, Г. (1997). Психолого-педагогічні засади гуманізації освіти. Освіта і управління, 2, сс. 21–36
8. Безпалько, О. (2006). Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи. Київ: Наук. світ, 363 с.
9. Березівська, Л. (2008). Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті. Київ: Богданова А.М., 406 с.
10. Биковська, О. (2008). Теоретико-методичні основи позашкільної освіти в Україні. Автореф. дис. д-ра пед. наук. Київ.
11. Биковська, О. (2009). [Позашкільна освіта: теоретико-методичні аспекти.](#)

Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальній школі, 34-37

12. Биковська, О., Василянська, І., Волкова О. (2008). Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів: Художньо-естетичний напрям. Київ: Грамота, 1, 100с.
13. Биковський, Я. (2020). Педагогічні умови діяльності гуртків закладів позашкільної освіти. Київ: ІВЦ АЛКОН, 148 с.
14. Бобошко, В. (2018). Інтеграція виховного потенціалу сім'ї, школи і громади у Великій Британії. Дис.... д-ра філософії. Умань.
15. Бойченко, В. (2020). Виховна робота в закладах позашкільної освіти STEM спрямування. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеню магістра, Суми.
16. Вербицький, В. (2008). Про стан і перспективи розвитку позашкільної освіти. Позашкільна освіта.
17. Вербицький, В. (2008). Розвиток фізкультури і спорту в навчальних закладах Півдня України (початок ХХ ст.). Історичний архів, 2, сс. 116-122.
18. Відомості Верховної Ради (ВВР), 1991. – №34. – ст.451. – www.rada.kiev.ua
19. Войчук, В. (2005). Суспільні потреби і стратегічні напрямки розвитку позашкільних навчальних закладів: Навчально-методичний посібник. Кіровоград: ТОВ "Імекс-ЛТД", 292 с., сс. 86-88
20. Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття») <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
21. Дубич, К. (2007). Особистісно орієнтоване виховання студентів в умовах соціокультурного середовища вищого навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук, Рівне.
22. Єрмоменко, Е. (2020). Організація дитячого гуртка з бойового хортингу у закладах позашкільної освіти для вихованців 5–7 років. <http://ir.nusta.edu.ua/handle/123456789/6288>

23.Закон України «Про позашкільну Освіту»

<http://ru.osvita.ua/legislation/law/2241/>

24.Закон України «Про охорону дитинства». (2001).

(<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>).

25.Ілійчук, Л.(2015). Нормативно-правове забезпечення неперервної педагогічної освіти в Україні. Неперервна педагогічна освіта: стан, проблеми, перспективи: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернетконференції (м. Умань, 24 квітня 2015 року) / ред. кол.: О.І.Безлюдний, Т.Д.Кочубей, Б.А.Якимчук та ін. Умань: ФОП Жовтий, 2015. С. 37-40.

26.Кальченко, Л. (2020). Змістовна характеристика цільового компоненту системи соціально-педагогічної роботи з превенції соціального сирітства у територіальній громаді міста. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, 7 (338), сс. 158-174.

27.Каричковська, С. (2011). Підготовка майбутніх вчителів англійської мови в університетах України і Польщі : автореф. дис. ... канд. пед. наук, Київ.

28.Коваленко, В. (1998). Формування образного мислення в обдарованих учнів основної та старшої школи засобами художньої літератури. Київ.

29.Навчальна програма з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку «Людина і довкілля»

30.Кремень, В. (Ред). (2001). Освіта України: нормативно-правові документи : зб. нормат. док. Київ: Міленіум, 472 с.)

31.Литовченко, О. (Ред.). (2012). Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу: колективна монографія. Київ: Педагогічна думка.

32.Маринич, В. (2019). Оздоровчий волейбол» 1 рік навчання. («Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах», протокол засідання науково-методичної комісії з позашкільної освіти Науково-

- методичної ради Міністерства освіти і науки України № 2 від 26.06.2019 року, лист ІМЗО від 08.07.2019 № 22.1/12-Г-589).
- 33.Мамешина, О. (2004). Психологічні умови розвитку екологічної свідомості старшокласників у системі позашкільної освіти. Дис. ... канд. псих. наук, Київ.
 - 34.Мелентьев, О. (2013). Теорія і методика позашкільної освіти. Умань.: «АЛМІ», 182 с.
 - 35.Наумов, Б. (2004). Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Освіта України, 94, сс. 6 – 10.
 - 36.Новий тлумачний словник української мови. У 3 т. / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. – К. : Аконіт, 2005. – Т. 3. – 863 с.
 - 37.Позашкільна освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання: у двох томах. (2008). Київ: Форум.
 - 38.Положення про позашкільний навчальний заклад (постанова Кабінету Міністрів України № 433 від 6 травня 2001 р. (2000). Офіційний вісник України, 20, сс. 97.
 - 39.Пришляк, О. (2007). Змістовий компонент професійної підготовки соціальних педагогів у вищих навчальних закладах Німеччини. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Педагогіка*, 1.
 - 40.Програми гуртків художньо-естетичного напрямку: юні музиканти, фантазери, художники, актори. (2007). Позашкілля, 7, сс. 3-80.
 - 41.Пустовіт, Г. (2013). Позашкільна освіта та виховання в Україні у векторах сучасного розвитку. Освіта та педагогічна наука, 3, сс. 5-10.
 - 42.Закон України «Про освіту». (2017).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12?find=1&text=%D0%BF%D0%BE%D0%B7%D0%B0%D1%88%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0+%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0#Text>

- 43.Семенов, О. (2016). Управлінські засади гурткової роботи зі старшими дошкільниками в позашкільному навчальному закладі. Педагогічна освіта: теорія і практика: Збірник наукових праць, 21, 2.
- 44.Сліпчишин, Л. (2015). Методичні засади впровадження сучасних підходів у роботу гуртків. <https://lib.iitta.gov.ua/704488/1/2015-posibnyk-gurtky-roz-zakh.-pdf.pdf>
- 45.Сорока, Т., Струганець, Б. (2016). Актуалізація можливостей позашкільної освіти в соціалізації підлітка. Наукові записки. Серія: Педагогіка, 2.
- 46.Ягупов, В. (2002). Педагогіка: Навч. посібник. Київ: Либідь, 560 с.
- 47.Яковлев, Е. В., Яковлева, Н. О. (2006). Педагогическая концепция: методологические аспекты построения. М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС.